

A. ZEKİ VELİDİ TOGAN'A GÖRE SOVYETLERDE DİL POLİTİKASI*

Erdoğan DEMİRAY**

Öz: A. Zeki Velidî Togan (1890-1970), 1917 Sovyet Devrimi öncesini ve devrim yıllarını yaşamış, Türkistan'ın özgürlüğü ve bütünlüğü yolunda mücadele vermiş Başkurt Türkü bir tarihçi ve Türkolog'tur. Togan bilimsel çalışmaları yanında, çeşitli yazı ve konferanslarında Sovyetler Birliği'nin (ya da Rusya) işgal altında tuttuğu Türk topluluklarını etnik unsurlar olarak parçalayıp tarihi kök ve bağları tahrip ederek birbirinden koparma, yeniden yapılandırma ve asimile etme amacını gerçekleştirmek için ülke içinde ve dışında uyguladığı siyaseti anlatma çabası içinde olmuştur. Bu yazı ve konferanslarında Sovyetlerin amaçlarını gerçekleştirmek için uyguladığı dil politikalarına da önemli bir konu olarak sık sık değinmiştir.

Türk devlet ve toplulukları arasında işbirliği ve ortaklaşmanın gerçekleşmesi için en önemli eksen dil ve kültür oluşturur. Uluslararası güç mücadelesinin 20. yüzyıldaki başat aktörlerinden biri olan Sovyetler Birliği'nin Türk devlet ve toplulukları arasında uyguladığı dil ve kültür politikaları milli kimlik bilincini ortadan kaldırarak Sovyet tipi vatandaşlık kavramı altında kimliksizleştirme ve Ruslaştırma şeklinde tezahür etmiştir.

Çok geniş bir coğrafyada yaşayan Türk toplulukları arasında siyasi, ekonomik, askerî ve kültürel alanlarda değişik modellerle işbirlikleri gerçekleştirilmesi mümkündür. Bunun için ise konunun ilgili devlet politikalarında güçlü bir istek ve irade olarak yer alması yanında bütün toplum dinamiklerinde bu bilincin uyandırılması gereklidir. Ancak uluslararası güç mücadelelerine, uluslararası güçlerin etki ve yönlendirmelerine de bağlı olarak Türk devlet ve topluluklarındaki başat siyasi, dinî, kültürel ve ekonomik liderliklerin hem kendi alanlarındaki hem toplumsal algıdaki ilgi ve hedefleri farklı yönlere odaklamaları "Dilde, Fikirde ve İşte Birlik" düşüncesinin önündeki en büyük engel olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra konu ile ortaya çıkan belgeler, yapılan araştırmalar A. Zeki Velidî Togan'ın Sovyetler Birliği'nin hem Birlik içinde hem komşu ve hedef ülkeler için uygulanan dil ve kültür politikaları hakkındaki tespitlerini doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zeki Velidî Togan, Türk Dünyası, Sovyetler Birliği, Dil Politikaları, Türk Yazı Dilleri, Dil Birliği

Language Policy in the Soviets According to A. Zeki Velidî Togan

Abstract: A. Zeki Velidî Togan (1890-1970) was a Bashkir Turk historian and Turkologist who lived before the 1917 Soviet Revolution and during the revolutionary years, and fought for the freedom and integrity of Turkestan. In addition to his scientific studies, Togan tried to explain in his various writings and conferences the policies implemented by the Soviet Union (or Russia) in order to achieve the aim of separating the Turkish communities under occupation into ethnic elements, destroying their historical roots and ties, restructuring and assimilating them from each other, both inside and outside the country. In these writings and conferences, he frequently touched upon the language policies implemented by the Soviets to achieve their goals as an important subject.

Language and culture constitute the most important axis for cooperation and collaboration among Turkic states and communities. The language and culture policies implemented by the Soviet Union, one of the leading actors in the international power struggle in the 20th century, among Turkic states and communities were manifested in the form of de-identification and Russification under the concept of Soviet-style citizenship, by eliminating national identity consciousness.

It is possible to establish cooperation in political, economic, military and cultural fields with different models among Turkish communities living in a very wide geography. For this, it is necessary for the subject to be included as a strong desire and will in the relevant state policies and to awaken this awareness in all social dynamics. However, depending on the international power struggles and the influence and guidance of international powers, the fact that the dominant political, religious, cultural and economic leaderships in Turkish states and communities focus their interests and goals in different directions both in their own fields and in social perception has been the biggest obstacle to the idea of "Unity in Language, Thought and Work".

The documents and research that emerged after the collapse of the Soviet Union confirm A. Zeki Velidî Togan's findings about the language and cultural policies implemented by the Soviet Union both within the Union and for neighboring and target countries.

* Bu bildiri Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, BAP birimi tarafından (SBT 2024/17-YEDEP) desteklenmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, edemiray@ohu.edu.tr: orcid:0000-0002-6663-9718.

Key words: Zeki Velidî Togan, Turkish Word, The Soviet Union, language policies, Turkish writing languages, Unity of Turkish written languages.

Giriş

Tarihi süreçte Türk dili 13. yüzyıldan 20. Yüzyıla kadar Doğu Türkçesi (Çağatay Türkçesi) ve Batı Türkçesi (Osmanlı Türkçesi) olarak iki büyük yazı dilinde gelişmiştir. Coğrafi uzaklık ve farklı siyasi yönetimler altında gelişmiş olmalarına rağmen Türk dilinin bu iki büyük yazı dili arasındaki karşılıklı iletişim ve anlaşma oranı oldukça yüksekti (Özkan 2010: 2). Özellikle 19. yüzyılın ortalarından sonra kimlik, kültür, dil, medeniyet ekseninde bütün Türk coğrafyasında başlayan fikri tartışmalar yüzyılın sonlarına doğru hem Osmanlı sahasında hem Osmanlı sahası dışında kalan Türk coğrafyasında Türklüğü öne çıkararak bir bilinci de uyandırmaya başlamıştır (Akçura 2015). Bu Türklük ve Türkçecilik bilinci Büyük Türkistan coğrafyasında 20. yüzyıl başlarına kadar söz varlığı, biçim bilgisi, sentaks ve imla bakımından büyük ölçüde ortak sayılabilecek bir yazı dili kullanan Türk toplulukları ile Osmanlı sahası yazı dilinin ortak bir yazı dilinde/edebî dilde birleşmesi çabalarını beraberinde getirmiştir (Gaspıralı 2017: 77-83, 84-86). “*Dilde, fikirde, işte birlik*” düşüncesinin de temeli olacak “ortak yazı dili” oluşturma çabaları bu dönemde filizlenirken Osmanlı sahasında dilde sadeleşme ve Türkçeciliğe karşı olanlar olduğu gibi Özbekistan’da Çağatay Türkçesini ayakta tutmak yahut değişik Türk coğrafalarında yerel milliyetçiliğe bağlı kimlik ve bölgesel lehçeye dayalı yazı dili fikrini savunanlar da olmuştur. Yerel milliyetçiliğe bağlı kimlik ve bölgesel lehçeye/şiveye dayalı yazı dili oluşturma düşüncesinin gelişmesinde Rusların etki ve yönlendirmesi büyük önem taşır.

Türk dünyasında 16. yüzyıl ortalarında Kazan ve Astrahan hanlıkları ile başlayıp 19. yüzyılda bütün Türkistan’a ulaşan Rus işgali ve ardından gerçekleşen Sovyet devrimi ile Osmanlı devletinin duraklama, gerileme ve çöküşünün ardından Türkiye Cumhuriyetinin kurulması birbirine paralel ilerleyen süreçlerdir. İşte “*dilde, fikirde, işte birlik*” düşüncesinin belki de en büyük talihsizliği dünya siyasetinin yeniden şekillendiği ve Türk dünyasının bir bütün halinde toplumsal, kültürel, siyasi, idari, askerî ve ekonomik bakımdan en buhranlı günlerini yaşadığı 30-40 yıllık dönemde tartışılmış olmasıdır.

Türkistan’da 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde “*dilde, fikirde, işte birlik*” düşüncesi bu şartlar altında hayat bulmaya çalışmıştır. Bu dönemde Türk dünyasının tarihî, siyasi, kültürel, sosyal, ekonomik sorunları ile ilgilenen ve Türk topluluklarının işbirliğini savunan pek çok aydın, şair, yazar, bilim adamı, sanatçı ve siyasetçiler de elbette bulunmuştur. Siyasi ve kültürel hedefleri olan bu düşüncenin kapalı ve baskıcı Sovyetler Birliği rejiminde özgür bir ortamda konuşulması, yazılması, tartışılması pek mümkün olmamıştır. Bu düşüncede olan aydın ve toplum önderleri ya “Pantürkist (Türkçü-Turancı)/ırkçı/ halk düşmanı, sistem karşıtı” olmakla suçlanarak yargılanıp pek çoğu idam veya çalışma kamplarına sürgün edilerek susturulmuş ya da Sovyetler Birliğinden kaçmak zorunda kalmıştır. Çeşitli dönemlerde Türkiye’de de Türkçüler benzer suçlamalarla yargılanmış (Buran 2010, 225-272), bu düşünce sahipleri ırkçılık ithamıyla devlet ve toplum nezdinde itibarsızlaştırılıp etkisizleştirilmeye çalışılmıştır. Bunlardan birisi de A. Zeki Velidî Togan’dır.

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından yeniden güçlü bir şekilde konuşulmaya başlanan “*Dilde, Fikirde ve İşte Birlik*” düşüncesi yolunda aradan geçen otuz yıllık zaman diliminde arzulanan adımlar atılamamıştır. Bunda uluslararası güç dengeleri ve ekonomik koşulların önemli rol oynadığı muhakkaktır. Bunun yanında hem Türkiye’nin hem bağımsızlıklarını yeni kazanmış Türk devletlerinin bu fikir çerçevesinde atılacak adımlar konusunda hazırlıksız oldukları gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Bu hazırlıksızlığın temel sebebi şudur: Türkiye’de çeşitli siyasî, sosyal, dinî örgütler ve bu yapıların güdümündeki medya eliyle siyasî, ekonomik ve kültürel odaklanmanın ağırlıklı olarak Batı’ya/ Avrupa Birliğine, kısmen de Batı/komünizm/emperyalizm karşıtlıkları ile İslâm Birliği yahut sosyalizm düşüncesine yönlendirilerek devlet ve toplum ilgisinin Türk Dünyasından uzak

tutulmasıdır. Benzer şekilde Türk Devlet ve topluluklarındaki medya, siyaset, bürokrasi, akademi ve sosyal örgütler ağının başat aktörlerinin dil ve kültür politikaları dâhil her alanda Sovyet ideolojisi ile Rus etkisinde yetişmiş olmasıdır. Bağımsızlık sonrasında devlete, medyaya, topluma, ekonomiye, dile, edebiyata ve kültüre yön veren başat aktörler üzerinde Sovyet döneminde kök salan Rus etkisinin devam etmesi Türklüğün ve Türk Dünyasının sahip olduğu sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik derinliğinin uzun müddet kavranamamasına sebep olmuştur.

1. Sovyetler Birliği'nin Dil Politikaları

Millet olma bilincinin, ortak kimlik duygusu ve düşüncesinin temelinde millî kültür unsurları ile beslenen dil vardır. Bu gerçeğin farkında olan bütün milletler tarihî, dinî, siyasi, ekonomik ve kültürel birikimlerinin tamamının koruyucu, taşıyıcı ve gelecek nesillere aktarıcısı olan dillerine büyük önem verirler.

Rusların egemenlik altına aldığı ülke ve toplumlar üzerinde hâkimiyeti kalıcı olarak sürdürme planlarının önemli bir yönünü de Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikaları oluşturur (Şirin, 2020:144-145). Çarlık döneminin Rus kültür politikaları başlangıçta Türk halkları üzerinde de kilisenin desteğini alarak zorlayıcı yöntemlerle yürütülmeye çalışılır. 16. asır ortalarında Kazan ve Astrahan'ın işgalinden itibaren işgale uğrayan Türk topluluklarında da denenilen bu politika (Kamalieva, 2009: 80-82; Turan, 2000; BeyremovAlkaya, 2014) geleneğin güçlü, kentleşme ve okullaşmanın henüz sınırlı oluşu gibi sebeplerle tam olarak amacına ulaşamamıştır.

Karakteristik olarak topraklarını genişletici ve nüfuz alanını artırıcı politikalar yürüten Ruslar hedeflerine ulaşma noktasında “dil” olgusunun erken dönemde farkına varmışlardır. Çarlık topraklarına yeni katılan yerlerde yaşayan halkın yönetilmesi ve kökleşmiş bir sistemin kurulmasının aracı olarak “dil”e özel bir önem vermişlerdir. Çarlık döneminden başlayarak Ukrayna, Polonya, Litvanya gibi egemenlikleri altına aldıkları bütün topluluklarda Rusçayı ortak ve tek dil haline getirme anlayışı (Öztürk, 2020: 52-58) işgal ettikleri Türk coğrafyasındaki halklar üzerinde de uygulanır.

Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırmaya dayanan Rus kültür politikaları 1804 yılında kurulan Kazan Üniversitesi ve bünyesinde açılan Ortodoks İlahiyat Okulu bünyesinde misyoner din adamlarına akademik kimlikler yüklenip asıl amacın üstü örtülerek bilimsel çalışmalar hüviyetine büründürülerek devam ettirilmiştir (Şirin 2020:144-145). 19. asrın ortalarından itibaren Tatar, Kazak ve Kırgız Türkleri arasında faaliyet yürüten Kazan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden N. İ. İlminski bu asimilasyon politikalarını eğitim faaliyetleri üzerinden daha planlı ve sistematik yöntemlerle devam ettirmeye başlamıştır. N. İ. İlminski'nin düşüncesi ana hatları ile her Türk topluluğunun Kiril esaslı alfabeler üzerinden yerel lehçe ya da şivelere dayalı bir yazı dili oluşturmasını teşvik eden, Kiril alfabesi ile birlikte Rus dilini de öğretip yaygınlaştırmayı hedefleyen eğitim süreçleri içinde Türk topluluklarını yönlendirme, biçimlendirme ve Ruslaştırma anlayışına dayanmaktadır.

Rusların egemenlik alanlarının tesisi ve pekiştirilmesindeki “din” “alfabe” ve “dil” eksenli fikirleri ile politika belirleyici olan İlminski ile onun eğitiminden geçen ve özellikle Özbek Türkleri üzerine çalışmalarıyla tanınan N. P. Ostrumov'un uygulamaya başladığı yeni anlayışa dayalı eğitim faaliyetleri (Öztürk 2020: 55) tam olarak başarıya ulaşamamıştır. Ancak Türkistan coğrafyasının her tarafında 19. yüzyıl ortalarına kadar aşağı yukarı aynı yazı dilini (Çağatay Türkçesi) kullanan Türk toplulukları arasında lehçe/şivelere dayalı yazı dili kullanma (Togan 1981:486-489), Rusça öğrenme ve Rus okullarında öğrenim görme olgusu yaygınlaşmaya başlamıştır. N. İ. İlminski'nin hazırladığı ve Çarlık Rusyasının desteği ile uyguladığı planlar Türk toplulukları arasında etnik esasta bölgesel lehçelere dayalı yazı

dillerinin de zeminini oluşturmuştur*. Böylece ortak bir etnisiteyi, dili ve kültürü paylaşan Türk toplulukları arasında lehçe ve kültür farklılıkları derinleştirilerek kolektif bir millet bilincinin oluşturulması engellenmiş, Çarlık rejimine tehdit oluşturulabilecek güçlerin nüfuzu kırılmıştır (Üstün, Karakurt 2019: 184).

20. yüzyıl başlarında Çarlık Rusyasının ekonomik ve askerî politikaları yanında kültür ve dil politikalarına da karşı çıkan pek çok Türkistanlı aydın millî kimlik ve haklarının korunacağını vadeden Bolşevik Devriminin içinde şu ya da bu şekilde yer alarak devrimin başarıya ulaşmasında önemli rol oynamışlardır. Sovyetler Birliği'nin kuruluşunun ardından Sovyet yönetimi Türk toplulukları üzerindeki hâkimiyetini pekiştirdikçe kimlik, tarih ve dil bilincine sahip bu aydınlar ve toplum önderleri sistemden dışlanmışlardır. Yeni yönetim bütün alanlarda olduğu gibi “dil” ve “kültür” politikalarını da devrim öncesi vaadlerinin aksine Sovyet/Rus ideolojisine uydururken aslında Çarlık döneminde şekillenerek yürürlüğe konulan “dil” ve “kültür” politikalarının nihai amacı ile örtüşecek şekilde yeniden kurgulamıştır. Bu

---

* İlminski'nin çeşitli Türk boylarına mensup insanların etnik duygularını da okşayarak etnik şiveye dayalı bir yazı dili kullanması ve Rusça öğrenmenin sağlayacağı fayda fikrini nasıl işlediğini 1859 yılında Aqmeşit'teki (Akmescit/Kızılorda) Samreke adlı bir öğretmene yazdığı mektuptan (Mamırbekova 2012; 204-205) alınan şu ifadelerden anlayabiliriz: “... **Kazakçılığın benim gönlümde kök salmış olduğunu siz de biliyorsunuz...** Şimdi Kazak çocuklarından kaç çocuk senden tahsil görüyor? **Kardeşleri Rusların dilini öğrenmekten fayda göreceklerini** seziyorlar mı? Sizden tahsil gören Kazak çocukları okuma yazmaya istekliler mi? Eğer bozkırdaki gerçek Kazaklar fermanların emrine uyup size çocuklarını vermek istemezse, aralarında yoksullar var, onların çocuklarından toplayıp okutmaya devam etseniz iyi olur. Bir biçarenin çocuğu için endişelenmesini bilirim. Sonunda bunların tahsil görerek okuma yazma öğrenip yetiştiğini gören insanlar tahsil görmeye istekli olmaz mı? Sonra çocukları okutmak için ne tür kitaplarınız var? Rus öğrenciler için hazırlanmış alfabeler mevcut olsa da Kazaklarınkine benzemese de siz ilk önce matbu basılmış kitapların harflerini öğretilene kadar el yazısında kullanılan harfleri de gösterip yazmaya alıştırsın. Kazak çocuklarının elinde yazı tahtası olsun. Onlar yazı tahtalarına sizin söylediğiniz Rusça kelimeleri yaza yaza nihayetinde Rus yazısını da öğrenir. Pek çok Rusça kelimeyi de öğrenir, bilirim. Bir kez daha size bildiriyorum. General yolculuğumdan döndükten sonra bana ‘Bozkırlardaki okullarda okumakta olan Kazak çocuklarına Rus dilini öğretmek için bir kitap hazırlamaya çalış.’ dedi. O zamandan beri çok vakit geçti ama hala iyi bir şey hazırlayamadım. Niçin dersiniz, kelime de öğretmeliyim, [rusça] kurallarımızı da yazmalıyım. İlave olarak Kazakların kendi dilinin yapısına denkleştirerek anlaşılır kılıp daha öğretici olsun diye ne kadar uğraşsam da olmuyor. Şimdi şöyle yapmak istiyorum: Önce Rus dilinin yapısını ve Rusça kelimelerin değişmelerini örneklerle anlatayım. Bunu yazıp bitirdikten sonra sadece birkaç kısa hikâyeyi Rusça yazıp Kazakçaya çevirerek bırakayım. Ya kelimelerin gerekenini değil gerekmeyenini yazdım diye ya da kuralının muhtevasını öğretmek için az maz bir iki yeni kelime yazıp anlatamadığımı görünce içim rahat etmedi. Kendim komisyon okulundaki Rusça bilmeyen Kazak çocuklarına ders vererek tecrübe ettikten sonra işimi bitireyim diye düşünmüştüm, onu da yapmadım. Oradaki öğretmenler aralarına girmemi hoş karşılarlar mı diye. **Ve dahi izin verirseniz söyleyeyim, Kazak çocuklarına türlü türlü öğretip Kazak dili içine Nogayca kelimeleri sokup [Kazakçayı] bozmayın. Onlara da böyle Kazak dilindeki gibi öğretin. Nogay dilinde belâgat yok. Türkün yurdunu başından sonuna kadar dolaştık. Onları bulamadım. Kazak dilinde ne dilersem yüreğimdekini (düşüncelerimi) ifade etmek için yeterli kelimeler var. Öyleyse ne diye Nogaycaya çevirip bozayım? İyiden kötüyü yapmanın çok anlamı olmaz bilirim. Siz benden de fazla biliyor olmalısınız...** Hizmetkârınız Nikolay İlminski. Dekabrın yedisinde yazdım. Yeni yılın hayırlı olsun.(Akt.: E.D.)

kuşu Sovyetler Birliği içindeki her Türk devlet ve topluluğu için birbirinden farklı tarih, yazı (alfabe), yazı dili ve kültür alanları oluşturup ayrı ayrı kimlikler etrafında toplayarak ayırıştırma, muhtemel kolektif karşı ıkışları ortadan kaldırma, Rusçayı ortak iletişim dili haline getirerek kültür ve dil bakımından zaman içinde Ruslaştırma anlayışına dayanmıştır.

Togan, Sovyetler Birliği (ya da Rusya)'nin işgal altında tuttuğu Türk topluluklarını etnik unsurlar olarak parçalayıp tarihi kök ve bağları tahrip ederek birbirinden koparma, yeniden yapılandırma ve asimile etme amacı güttüğünü çok erken fark etmiştir. Devrimin ileri gelenleri ile yaptığı pek çok görüşmeden sonuç alamayınca Sovyet Rusya'ya karşı Türkistan'da başlayan "Basmacılar" hareketine katılmış, hareketin başarısız olması ile önce İran'a (1923) sonra Türkiye'ye (1925) geçmiştir. Bir müddet Almanya'da bulunduktan sonra yeniden Türkiye'ye dönerek Sovyetlerin lke içi ve dışında uyguladığı sömürge siyasetinin i yüzünü anlatma çabası içinde olan Togan, 20 şubat 1923'te Lenin'e yazdığı mektupta (1970: 69-73) "*devrimden önce halklara her konuda zgr hareket edebilme*" sözleri verildiğini hatırlattıktan sonra Sovyet yönetiminin devrimi bütün alanlarda Ruslaştırma politikası şeklinde yürütmesini büyük hayal kırıklığı olarak ifade eder. Togan'ın bu mektubu yazdığı yirmili yıllar Türkistan'da dil, kültür, tarih, kimlik tartışmalarının görece zgr ortamda yapılabildiği, Sovyet ideolojisinin henüz tam olarak yerleşip kurumsallaşmadığı yıllardır. Sovyet yönetimince yeni yazı dilleri etrafında oluş(turul)an suni benlik/ kimlikler çerçevesinde büyük ya da kk idari ve siyasi özerklikler verilmesi, Türk toplulukları içindeki bazı kimselerde g ve iktidarın yerelleşmesi/ kendilerine verilmesi olarak görülmüştür. Oysa her şey Rus politikalarına uygun olarak yürütülmekte idi. Togan ise aynı mektubunda Sovyet yönetiminin dil ile ilgili uygulamalarının da Ruslaştırma siyasetinin önemli bir parçası olduğunu belirtip şöyle yazar:

"Artık anlaşılmıştır ki siz Velikorus arkadaşlar hangi bir milletin dili ve imlsı ile uğraşmaya başladınız mı tam Rus oluncaya kadar o milletin yakasını bırakmayacaksınız. 'Akına Karşı' ve saire eserlerinizde milletlerin hakları idel bir şekilde ellerine verileceğine dair sözlerinizle şimdiki siyasetiniz arasındaki ayrılığı görürken şaşmamak kabil olmuyor." (1970: 69-73).

Togan, Sovyet yönetiminin gayırus milletlerin alfabe, dil ve edebiyatlarına müdahale ederek yn vermesini ise sosyalist devrimin amacından sapması ve emperyalist ülke anlayışına evrilme olarak değerlendirir:

"Rusya'da sosyalizm emperyalist ananelerinin derekesine inmemiş olsaydı, onun mahkm milletler için alfabe ve konuşma lehçelerinden uydurulacak yeni edebı diller meseleleri ile ne gibi alışverişi olabilir?"

Togan, Lenin'in ortaya attığı tezlerin 1920 yılında Bakü'de toplanacak şark Milletleri Kongresi'ne tatbiktına dair Rus Hariciyesinin Yakın şark uzmanı, aynı zamanda 'Yeni şark' mecmuasının müdürü Pavloviç ve şark uzmanlarının yaptığı n görüşmelerde;

"Rusya mahkûmu veya ona komşu olan şark ülkelerinde edebı dilin, tiyatrunun, dinı fikirlerin, millı tarih telakkisinin istikrar kesbetmemiş olmasından istifade ederek hareket etmek, mahallı şiveler etrafında edebı diller vücuda getirmek" (Togan, 1970; 93)

planları yapıldığını ve bununla da Türk toplulukları arasındaki ortak yazı dilini parçalayarak ortadan kaldırmanın hedeflendiğini belirtir. Bunun için daha önceleri ortak kabul edilebilecek bir yazı dili kullanan Türk topluluklarının yeni edebı/yazı dilleri oluşturulma sürecinde söz ve ses varlığına, alfabe ve imlasına, söz dizimine müdahale edilmiş; Rusça kelimelerde ise Rus söyleyiş ve imlası kabul ettirilmiştir:

"Diğer Müslüman kavimler ile müşterek olan kelimeler 1926 senesinden başlayıp, tedricen ve planlı bir surette uzaklaştırılmakta, yerlerine Rusça kelimeler yahut ancak muvakkaten kullanılan mahallı uydurma kelime ve istilahlr geçirilmektedir. Yerli dillere geçen Rusça kelimeler, evvelce yerli dillerin

ahengine uydurulmuş şekillerine bırakılıyordu. Biraz sonra bu usul ancak yerli şivelere Çarlık zamanında geçen kelimeler için caiz görülüp, Sovyetler zamanında geçmiş olan kelimeler için başka ve ayrı hukuk kanunlaştırıldı. Buna göre Sovyetler devrinde kabul olunan Rusça kelimeler ancak Rus telaffuzuna ve imlasına göre yazılıp okunacak ve söylenecektir. /.../ Millî dillerin planlı olarak Ruslaştırılması işi şimdi yavaşça ve geniş çapta bu dillerin nahiv ‘sentaksis’ hususlarına da teşmil edilmektedir. ‘Modernleştirme’ şîârı altında yerli dillerin bünyesine tecavüz tertibatını Sovyetler kendilerine komşu memleketlerde ki Türklerin dillerine tatbikini de ‘dostları ve hayırhahları’ vasıtasıyla propaganda ettirmekte ve bir modern yerli meta şekliyle ileri sürmektedirler.” (Togan 1970, 30)

Sovyetler Birliğinin kuruluşundan 1930'lara kadar geçen dönemi Komünist Parti yönetiminin bir geçiş ve hazırlık dönemi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Togan, Lenin ve Pavloviç'in Sovyetlerin asıl amaçlarına göre yürüttükleri bu planlarının değiştirmeye lüzum görülmeden uygulandığını belirtir. Buna göre;

“Mutlaka istikrarlı olması şart olan Rus edebî dilinde hiç değişiklik yapılmamış, Şark milletlerinden de gelecekte kendilerinden istifade edilecek olan Ermeni ve Gürcü edebî dilleri ve yazıları olduğu gibi bırakılırken dinî edebiyatlarının, kilise arşivlerinin neşrine geniş imkânlar sağlanmıştır. Ancak Türk kavimleri için bir geçiş devri sıfatıyla Lâtin alfabesi tatbik edilirken eski yazılarla edebî, tarihî ve dinî eserlerin neşri yolu tamamıyla kesilmiş, daha 1928 yılında bu alfabelerin Kiril alfabesiyle tâdili için gerekli tedbirler alınmıştır.”

1930'lara kadar bütün Türkistan'da mahalli ağız/şivelerden edebî/resmî yazı dillerinin yaratılması, alfabe ve alfabe değişiklikleri ile ilgili faaliyetler her ne kadar yerli yazar, aydın ve siyasetçiler eliyle yürütülmüş görünse de hem Çarlık dönemi dil ve kültür politikalarının hem Sovyet yönetiminin dolaylı ve doğrudan etki ve yönlendirmeleri açıktır. Z. V. Togan'a göre (1970; 29) Sovyetler Birliği'nde Rusların Türk topluluklarında uyguladığı millî dil meselesinin hakiki mahiyeti *“propaganda ve aynı zamanda yerli kavimleri Ruslaştırma siyaseti için geçici olarak kullanılan bir araç”* olmaktan başka bir şey değildir.

Togan, Sovyetler yönetiminin dil ve alfabe meselesine yaklaşımının Rus mahkûmu milletlerin dillerini, dolayısıyla bu milletleri Ruslaştırılarak yok edilecek unsurlar olarak gören emperyalist bir amaç taşıdığını, dünyanın önde gelen diğer dil ve alfabelerine bakışlarını da göstererek şöyle belirtir (1970; 94):

“Sovyetlerin Şarktaki dil ve alfabe siyaseti şu dört şekilde arz eder:

- 1. Fransız, İngiliz ve Alman dilleri gibi asırlarca evvel istikrar kesbetmiş milletlerin dil ve alfabeleri*
- 2. Çin, Hind ve Arap dilleri ki bunlara Slav dil siyasetine rakip olmamaları bakımından yanaşılır*
- 3. Rus-Slav muhitinde yok olacakları düşünülen diller, Türk ve İran kavimlerinin, Baltık milletlerinin, Macar ve Romen gibi kavimlerin dilleri*
- 4. Slav dil istilasında Rusların müttefikleri olacakları düşünülen Ermeni ve Gürcü milletlerinin dil ve alfabeleri”*

Devrim sonrası yönetim sisteminin kurulması ve otoritenin sağlanması ile 1930'lardan itibaren yoğunlaşarak artan, 1937-1938 yıllarında zirveye ulaşan ve 1950 lere kadar devam eden repressiya dönemi Türk dünyasının millî bilince sahip aydın ve önderlerinin sürgünler, kurşuna dizmeler yoluyla kitlesel olarak ortadan kaldırıldığı bir dönem olmuştur (Buran 2010: 303-541). 1930'lardan itibaren Komünist Partisinin kongrelerinde tüm Sovyetler Birliği halkları için *“gelecekte ulusal kültürlerin, ortak bil dille birlikte ortak bir kültür içinde kaynaşması”* yönünde kararlar alınırken bahsedilen *“ortak dil ve kültür”* ile Rus dili ve kültürünün kastedildiği açıktır. Artık, Sovyetler Birliğinde Sosyalizm Rus milliyetçiliğinin

diğer ulusları asimilasyonunun aracı haline gelmiş, Sovyet literatürü Rusları “ilerici, önder, ağabey” millet olarak diğer ulusların üstünde konumlandırmış, 2. Dünya Savaşının ardından Rus milliyetçiliği Sovyetler Birliğinin resmî ideolojisine dönüşmüş, böylece Rus dili ve kültürü “Rus”a ait olmaktan çıkıp “Birliği” oluşturan uluslara ait ortak bir “enternasyonal dünya kültürü”nün tek ifade aracı olmuştur (Şirin 2020:148).

Bu süreçte kendini bir millete mensup hissetme duygusunun temelini oluşturan kimlik, dil, kültür ve gelenek bilincine sahip aydınların ve toplum önderlerinin ortadan kaldırılması ile rehbersiz kalan Türk toplulukları temelini Rus dili, tarihi ve kültürünün oluşturduğu “Sovyet Vatandaşlığı” anlayışına uygun eğitim sistemi içinde yetiştirilmiştir. Sovyetleştirme-Ruslaştırma anlayışına dayanan bu yönetim ve eğitim süreçleri içinde yetişmesine rağmen Sovyet ideolojisinin asimilasyon siyasetinin farkında olan ve millî bilincini koruyabilen aydınlar için ise daha çok bilim, kültür, sanat dünyasından ve siyasi faaliyetlerden dışlama, görmezden gelme yoluyla itibarsızlaştırma ve etkisizleştirme siyasetinin uygulandığı artık net olarak bilinmektedir. Bu durumu antolojilere alınan şairler bağlamında bakarsak durumun şöyle olduğu görülüyor:

“... Rus milletini bir iki kelime ile de olsa medheden «şair» hiç kenara bırakılmıyor, bilâkis hak etmediği takdirlere mazhar oluyor; Rusları, eski Çarları tenkid eden yahut millî istiklâl dâvâsı yolunda yazılar yazan şairler kâmilten çıkarılıyorlar, isimleri antolojinin tahsis edildiği kavmin dil ve edebiyat hâdimleri listesinde hiç zikredilmez. Yâni bu antolojiler Doğu Türklerinin millî ihtiyaçlarını tatmin için değil, halis Sovyet emperyalizmi ve russification maksatları ile neşredilmektedirler.” (Togan 1970:)

Sonuç

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Sovyet-Rus politikalarının amacı, yöntemleri ve hedef toplulukları hakkında ortaya çıkan belgeler, yapılan araştırmalar A. Zeki Velidî Togan’ın Sovyetler Birliğinin hem Birlik içinde hem komşu ve hedef ülkeler için uygulanan dil ve kültür politikaları hakkındaki tespitlerini doğrulamaktadır.

Çarlık döneminde işgal topraklarında iktidarı sağlamlaştırma ve meşrulaştırma maksadıyla yürütülen demografik ve ekonomik operasyonlar yanında Hristiyanlaştırma (misyonerlik) çalışmaları Ruslaştırma siyasetinin temelini oluşturmuştur.

19. yüzyılın 2. yarısından sonra bu çalışmalar işgal topraklarında tepki ile karşılanan ve direnç oluşturan din olgusu üzerinden politikaları daha geri planda bırakılarak oldukça sistemli planlamalarla yürütülen eğitim faaliyetlerine ağırlık vermeye başlanmıştır. Bu politikalarda amaç ortak sayılabilecek bir yazı dili kullanan coğrafya aydınını dil, tarih ve kültür temelinde ayırıştırma ve yeniden organize ederek küçük parçalara bölme stratejisine dönüşmüştür.

Sovyetler Birliği döneminde de ortak dil, din, kültür ve tarih bilinciyle var olan millî kimliğin zayıflatılarak işgal coğrafyasındaki Türk toplulukları arasında alt etnik kimliklerin güçlendirilip ortak dil, kültür ve tarih bilincinin zayıflatılması ve bu topluluklar arasındaki bağların kopartılması politikası değişmeden devam etmiştir. Bu dönemde alt etnik kimliklerin güçlenmesi ve bağımsız/otonom statüye yükseltilmesi fakat Sovyetler Birliğinin nüfus, siyaset, ekonomi, kültürel hayat vb. yönlerden başat aktör konumunda bulunan Rus dili, Rus tarihi, Rus kültürü içinde işlevsiz kalarak eriyip Ruslaşacağı öngörüsü üzerinedir.

Sovyetlerin Ruslaştırma politikalarının dil ve kültür üzerinden yürütülen kısmı başta Kazakistan ve Özbekistan olmak üzere Türkistan coğrafyasının bazı kırsal alanlarında kısmen bazı şehirlerde ise büyük ölçüde başarılı olduğu söylenebilir. Türkistan coğrafyasının hemen her yerinde Ruslara sempati duyan, genel anlaşma dili olarak Rusçayı kullanan ve ana dilinin yerine Rusçayı tercih eden çeşitli oranlarda Türk soylu bir nesli yetiştirmeyi başardıkları görülebilir.

KAYNAKLAR

- Akçura, Y. (2015), *Türkçülüğün Tarihi*, (Hazırlayan: Erol Kılınç), Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Beyremova, F. - Alkaya, E. (2014), *18. Yüzyılda Sibiryada İslama Karşı Saldırı Ve Tatarların Zorla Hristiyanlaştırılması*, Akt. Ercan Alkaya, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic , Volume 9/4, P. 25-30, <https://doi.org/10.7827/Turkishstudies.6749>
- Buran, A. (2010), *Kurşunlanan Türkoloji*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gaspıralı, İ. (2017), *Dil- Edebiyat- Seyahat Yazıları*, (Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar), Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Kamaliev, A. (2009), *Ayaz İshaki'nin Eserlerinde Ruslaştırma Ve Hristiyanlaştırma*, Erdem, Sayı: 55, S. 79-92.
- Karabulut, F. (2009), *İktidar Ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil Ve Eğitim Politikaları*, Bilig, Sayı: 50, S. 65-96.
- Mamırbekova, G. M. (2012), *Eski Qazaq Tiliniñ Jazba Nusqaları*, Almatı: Şapağat-Nur.
- Özkan, N. (2010), *Ortak Türkçe Mümkün Mü?*, *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, http://www.tasam.org/tr-tr/icerik/4373/ortak_turkce_mumkun_mu (Erişim Tarihi 03.03.2021)
- Şirin, Hatice (2020), *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Ankara: Bilge Kültür-Sanat.
- Togan, A. Zeki Velidî (1970), *Türklüğün Mukadderâtı Üzerine*, İstanbul: Kayı Yayınları.
- Togan, A. Zeki Velidî (1981), *Bugünkü Türkili Türkistan Ve Yakın Tarihi* (2. Baskı), İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Turan, Ö. (2000). *Xix. Yüzyılda Kırım, Kafkasya Ve Civarında Misyonerlik Faaliyetleri*, Belleten, 64 (241), 921-948
- Üstün, K. - Karakurt, M. (2019), *İlminskiyy'nin Eğitim Sistemi Üzerinden Rus Milliyetçiliğinin Kısa Bir Okuması*, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Sayı: 42, S. 177-187.